

Ярослав Грушецький
режисер (м. Черкаси)

КРИТИЧНІ ДНІ ГРАФА КАЛІОСТРО...

*До 90-ї річниці з дня утворення першого театру
ляльок в Україні державної форми утримання¹...*

90 років тому В. Швембергер, Г. Нероде та кілька лялькарів-студійців Губнадзору, а саме: В. Моливанський, Г. Лукашевич, О. Ловченоськ – відкрили Чернігівський театр ляльок Соцвоса (соціалістического воспитания), отже – Соцвиху... З першої вистави театр почав соціалістично виховувати українське населення – такою стала вкрай народна, але все ж таки братньо-російська «Комедія про Петрушку». З часу розстрілу студентів під Крутами минув рівно рік... До заключення Ризької мирної угоди в березні, яка поставила крапку в програній війні за незалежність України (1917–1921 рр.), лишалися ще лічені тижні.

В наступних планах театру декларувалося багато галасливого, та знов-таки наскрізь українсько-нейтрального. Ідеологія виявилася наріжним каменем театру, що був дбайливо винесений Віктором Олександровичем Швембергером з Червоноармійських польових агітбригад.

20 лютого 1921 року, вперше в історії України, в Чернігові було надано статус державного новоутвореному театру ляльок. Тобто виник прецедент, коли держава добровільно взяла на себе витрати по утриманню мистецького закладу відповідного напрямку і жанру. Нагадаємо, що це була лояльна до уряду Леніна нещодавно створена і поки що невизнана світом держава УСРР, що вела бойові дії на боці РСФРР проти уряду УНР (хоча б в її польському еквіваленті). Питання всеосяжної агітації і «виховання» населення у невизначеній до кінця військовій і політичній ситуації було саме на часі. В 1922 році Радянська Україна увійде до складу СРСР.

Трохи згодом в радянському суспільстві розгорнулася широка дискусія з питання: бути чи не бути новоз'явленому мистецтву театру ляльок як такому; чи є йому місце у нових суспільно-політичних вимірах? Дійсно, революційні зміни в країні вивільнили мегатонни творчої енергії молодих митців. Не минули процеси оновлення і жанр театру ляльок, який

© Я. Грушецький, 2011.

¹ Від ред.: цей своєрідний «ювілей» став для автора лише приводом замислитися про майбутнє державних лялькових театрів України. Запрошуємо й інших фахівців до дискусії.

саме на початку 20-их, завдяки зусиллям художників-ентузіастів, виокремився у своєрідну, відмінну від традиційно-народної, площину. Але за тогочасними буревіями чиновним функціонерам легко було не помітити тендітну штуку, прихильниками якої вже встигли стати і Вс. Мейерхольд і Л. Курбас, особливо, якщо лялькарі-ентузіасти ставили перед собою завдання суто мистецькі, далекі від агітаційно-революційних, а подекуди геть відмовлялися їх дотримуватися (у випадку із театром скульптора П. Джунковського, наприклад). Власне, тоді відбулося найгірше – держава втрутилася і сказала своє остаточне слово. Ціла низка унікальних мистецьких проєктів, як то: театр П. Джунковського і В. Белорусової, Межигірський вертеп і театр АРМУ (Асоціація революційного мистецтва України) під керівництвом П. Горбенка та безліч інших – навіть попри ґрунтовно розроблені ідейно-естетичні платформи, були кваліфіковані як віджилі і не відповідні часу, та, не отримавши державної підтримки, згорнуті. Нам лишається з сумом здогадуватися, яким би міг бути вітчизняний театр ляльок, коли тільки самі імпульси цих недержавних, точніше – знищених державною неувагою, театрів будуть такими ностальгійно-відчутними в мистецтві театру ляльок України в подальшому.

Звичайно, що вже тоді, в 20-х, а ще виразніше від середини 30-х, коли державні театри ляльок почали утворюватися масово, держава, що згодом остаточно утвердилася як тоталітарна, «лукавила» і не мала насправді щодо утворення цих театрів жодних сентиментів (як, зрештою, і щодо інших видів мистецтва, навіть щодо найважливішого, яким для нас, як відомо, є кіно). Відбір відбувався за простим принципом лояльності й корисності новій ідеологічній машині: потрібні були ерзац-відповідники навзаєм зруйнованим інституціям духовності в суспільстві. Тому схематизм агіток як найбільш «доступний і зрозумілий» стане визначальним у дієвій структурі вистав держтеатрів аж до нових часів. Тому ті, чия творчість не підпадала під таку однозначність, підлягали забуттю. Тому найцікавіші напрями справжнього європейського мистецтва в Радянському Союзі були задушені в зародку. Тому так чітко в подальшому розрізнятимуть творчість С. Образцова як актора-лялькаря-естрадика і С. Образцова – директора-художнього керівника «зразкового» державного театру ляльок. Тому наприкінці 40-х – 50-х у Східній Європі, в середовищі професіоналів, вистави його театру (як і решти держтеатрів нашої країни) отримують стійке зневажливе визначення «зроблено в СРСР».

І все ж свою позитивну роль в історії ці театри також зіграли. Вони дозволили акумулювати значні творчі сили і зосередити їх на майже про-

мисловому розвитку і зростанні театру ляльок як жанру, а багатьом митцям надто тонкого душевного складу, щоб бути органічно вписаними в «графіки-рознарядки на творчість» потужної «країни-переможниці всього і вся», дати притулок, знайти бодай якесь місце і просто вижити.

Розгалужена мережа саме державних театрів ляльок згодом стала потребувати і розгалуженої навчально-підготовчої бази. Утворюються кафедри театрів ляльок в Ленінграді, Харкові, а згодом і в Києві. Вони стають справжніми осередками молодого мистецького експерименту, даючи необхідний досвід і наснагу сотням професіоналів.

Процес утворення державних обласних театрів ляльок в Україні – по одному на кожний обласний центр (давався взнаки потяг до казармової одноманітності держмужів) – розтягнувся в часі аж до 1980 року. Крім того, були утворені міські театри ляльок в Києві, Кривому Розі, Львові, Дніпропетровську, Горлівці. У кожного з них свій день народження, своя історія, свої непересічні здобутки в мистецтві, свої визначні актори, режисери, художники... Всі разом вони начебто і утворюють різнокольорову палітру театру ляльок України сьогодення...

І все ж... Тридцять державних театрів ляльок при незначній кількості театрів приватних. Тридцять досить неповоротких, інертних структур, де митець обкладений фінансово-плановою панщиною і художньо-радівською цензурщиною, незмінними колізіями штатного розкладу та матеріального жебрацтва тощо, і його свобода відтак виглядає досить примарним фантомом, у порівнянні зі свободою колеги-побратима із земель західних... Мізерна кількість вільних недержавних театрів, що само по собі говорить про неготовність суспільства масово прийняти нову для себе форму спілкування з театральним мистецтвом...

У цей світлий і радісний день «90-річного першого прецеденту утворення» не доводиться втішатися повною мірою навіть тим, що вже інший перший прецедент, а саме – ліквідація державного театру ляльок (одного з найстаріших в Україні – Дніпропетровського обласного в 1997 році) не спричинив начебто за собою масових прикладів наслідування... Але... Суспільство вперто повертається до втрачених колись цінностей, відновлює канали цивілізованого функціонування мереж мистецького обміну. Все менш актуальною стає діюча формула великих обласних (а тепер уже й академічних) «папертей» з простягнутими і такими, що стирчать із них на всі боки, руками жебраків-акторів. Агітувати сьогодні вже нема за що, хіба – наполегливо розважати... Колесо часу зі скрипом, але робить повільні оберти в зворотному напрямку... Від першого прецеденту в 1921 році до першої хвилі утворення державних театрів у середині 30-х минуло 14 років. Увімкнувши відлік «заднього ходу» подій від року лік-

відації першого державного театру в 1997 та додавши магічне число 14, отримуємо 2011...

Як казав граф Каліостро: «Настає критичний момент...».

У роботі над статтею були використані матеріали книг Б. Голдовського, С. Смілянської «Театр ляльок України», Сан-Франциско, 1998, та Henryka Jurkowskiego «METAMORFOZY TEATRU LALEK W DWUDZIE-STYM WIEKU», Warszawa 1999.